
Drago Jančar

SZARAJEVÓ EZER NAPJA

Gállos Orsolya fordítása

A nyugati világ olvasói és velük együtt szerkesztői és kiadói is torkig vannak már a kommunista lágerek sötét képeivel. Torkig vannak a lelkes forradalmárokkal és társadalomreformátorokkal, az ellenzékiekkel és üldözökkel, Kelet-Európa szürke homlokzataival és éjszaka közlekedő fekete autóival. A közönség most a totalitárius rendszerek hétköznapijából vett jeleneteket kedveli, mármint azt, hogyan ettek, ittak, ruházkodtak és szerettek az emberek. Végére is ezeket a jeleneteket meg lehet érteni. Mert ki értené meg ma a költőt, aki egész nap a falat bámulja, ahonnan egy drótköteg kandikál, estére kelve pedig asztalhoz ül, és megírja a MIKROFON A FALBAN című költeményt? Azt igen, ahogy a mindenre éhes keleti hamburgert fal egy kafei városban, azt megérti; meg azt, ahogy valamelyik kelet-európai törzs nőtagja megáll keleti valutájával a zsebében egy bódító illatszerüzlet előtt valamelyik nyugat-európai fővárosban, ezt is megérti: hisz ez éppen olyan, mint mi, csak hát a kommunizmusban élt szegényke. A nyugati olvasó most a „Hogyan bírtuk ki nejlonharisnya nélkül és kacagva” típusú irodalmat fogyasztja.

A nyugati világ olvasói s velük együtt a szerkesztők és a kiadók is torkig vannak a szarajevói romokkal és a nyomorultakkal, akik a parkok utolsó bokrait vágják ki, és a szerencsétlenekkel, akiket vérfoltos ruhákban visznek a kórházba, már látni sem bírják a fénylő lövedékeket, amint a tv képernyőjén kettéhasítják a szarajevói égboltot, utálják a páncélosokat és a katonákat, amint ott toporognak a páncélos körül, vagy éppen holtan fekszenek valami sáros fedezékben. Az emberi nyomorúságban van valami illetlen, valami, amit az ember maga idézett elő, és amit olyan nehéz megérteni. Főként pedig már ezt az egészet láttuk és olvastuk, mondja az olvasó, az összes koncentrációs tábor Boszniában, és a nők megerőszkolásáról is mindent hallottunk. Az egész drasztikumot kimerítették már, kérünk valami megszokottat. De ne az éhezésről vagy a vízhiányról; hogyan főznek vagy sem, hogyan mosakodnak vagy sem, ezt már ismerjük.

Az írónak nincs könnyű dolga manapság. Egy dolgot tudnia kell, akkor is, ha katonai szállítórepülővel érkezik Szarajevóba, nevetséges sisakkal a fején, és ha utána az egyiptomi UNPROFOR katonák, akiknek a puska kipotyog a kezükből a páncélozott járműben, tévedésből a szerb állásokon keresztül viszik be a repülőtérről a városba; és ha utána a szarajevói költő az irodalmi esten az ideillő pátosszal úgy köszönti, „mint Malraux-t, aki ugyanígy katonai repülővel érkezett meg Spanyolországba...”; és mikor a városban ott-tartózkodásának egész ideje alatt hallja a lövöldözést és a robbanások visszhangját, tudnia kell, és mikor látja a friss sírokat a parkokban, tudnia kell: mindezt már elmondták, látták és leírták, ez az egész tulajdonképpen senkit sem érdekel. Nincs Spanyolország, nincs Malraux, nincs nagy történet. Szarajevó, ezt már tudja korábról, a fekete lyuk ezen a kontinensen, amelyről az emberek elfordítják a tekintetüket, kikapcsolják a televíziót, és félreteszik a könyveket.

J. M. irodalomprofesszor, akivel az író sétát tesz a köddel fátyolozott napos délutánon a kivert ablakú házakkal és szétvert kirakatú boltokkal szegélyezett utcán, a piac mellett, ahol a gránátok tucatjával transzirozták szét az embereket. A professzor selyem nyakkendővel visel és vékony keretű szemüveget. Félt-e, amikor éjjel-nappal zuhogtak a gránátok?, kérdi az író. A professzor legyint. Ugyan, kit érdekel! Szörnyű volt, mondja kis idő múlva, mert kezdetben tizenkétféle katonai alakulat ténykedett a városban, a legkülönbébbek. Tizenkétféle? Igen, tizenkétféle. Először a bűnözők szervezték meg a védelmet, és ők tartották fenn a rendet a maguk módján. Most rend van, mondja. Csak az orvlövészek, mondja, mikor a hegyekből felhangzik a távoli lövöldözés, ez borzalmas. Nem lehet tudni, mikor találják el az embert. Az író azt tudakolja, miként zajlik a *mindennapi* élet, nap nap után. A professzor legyint. Ugyan, kit érdekel?

Mindenkit, feleli az író, már csak egyedül ez érdekli őket. Ha tényleg tudni akarsz, mondja a professzor, és megáll: nem az ágyúzás volt a legszörnyűbb. Az ember tudja, hogy egyszer vége lesz. A legszörnyűbb az volt, hogy nem tudtam sem aludni, sem olvasni. Ez, mondja az író, ez a *legmindennapibb* történet, amire a borzalmaktól eltelt olvasó vágyik: a professzor, aki nem tudott olvasni.

Az irodalomprofesszor története igazán *mindennapi*. Majdnem olyan szörnyű volt a sorsa a háborús körülmények között, mint a nőké a kommunizmusban, amikor nem jutottak nejlonharisnyához. J. M., az irodalom professzora majdnem kilenc hónapon keresztül nem tudott olvasni. Jól figyelj, nyájas olvasó, aki már mindent tudsz arról, hogyan főzzünk és öltözködjünk háborús körülmények között, mivel az olvasás mikéntjéről még biztos, hogy semmit sem hallottál. Az ostrom legszörnyűbb napjaiban, mondja a professzor, kilenc hónapon keresztül nem volt áram a városban. Télen a napok rövidek. Nem volt fűtés, nem volt innivaló, hogy meghívhattam volna a barátaimat, a barátaimnak sem volt semmijük, hogy meghívhattak volna magukhoz, és ők is fáztak. És az utcákon sem volt tanácsos sétálni. Tehát minden nap délután ötkor ágyba fekdtem, betakaróztam mindennel, ami csak kéznél volt, és álmodozni kezdtem arról, milyen szép volna most olvasni valamit. Gyertya nem volt már rég egy szál sem, tehát a plafont bámultam, és vigyáztam, nehogy elaludjak. Ha elalszom, felébredek éjjel tizkor, és nem tudok elaludni reggelig. Amikor sikerült idáig elvirrasztanom, tizkor azt mondtam magamban, most már elalhatsz, professzor. Reggel vártak a tennivalók, vizet kellett szerezni, élelmet, megkeresni a barátokat, olvasásra megint nem jutott idő, talán egy kurta óra. És így ment ez nap nap után, kilenc hónapon keresztül.

Ugyan kérem, mondja a nyájas olvasó, és ásít egyet: hallottunk már ennél jobbat is. Volt író, aki azért nem tudott olvasni Szarajevóban, mivel eltüzelt az egész könyvtárát, ugyanis fázott télen. Igen, mondom, ez már jobb, még köznapibb és ezért még megérzőbb történet. Ámde, kiáltom mélységes írói felháborodásomban, ámde J. M. professzor egy szót se szól arról, hogy megsebesült, csak arról beszél, hogy nem tudott olvasni. Pedig meg is sebesült, tíz centivel a szíve alatt hatolt belé a lövedék, és még most is ott van. Hát aztán?, mondja erre az olvasó, ki nem sebesült meg Szarajevóban tíz centivel a szíve alatt, minden este megsebesül valaki a tv-ben. J. M. professzor, kiáltom utolsó kétségbeesett próbálkozással, hogy felkeltsem az olvasó érdeklődését, J.

M. volt a sarajevói polgármester. Mikor elkezdődött a lövöldözés, továbbra is nyugodtan járkált az utcán, kínos lett volna szaladni a saját városában, és elbújni a támadók elől. Csak azért találta el a golyó, mert nem akart elbújni. Ez talán nem érdekes a maga köznapiságában?

Na jó, így az olvasó, ez elmegy. Ha tényleg ő volt a polgármester.

Eltelt Sarajevó ostromának ezredik napja. Mennyi történet az ezeregy éjszakából, valódi, hisz mindenkinek megvan a maga kétszázötvenezer története. Az irodalomtörténeztől kezdve a kóbor kutyáig, amelyik elszaladt a gránát által leszakított karral a játszótérről, és a kart ezért nem tudták visszavarni a kórházban. A történetek köröznek szüntelen. Már rég elfeledték a fiatal pár, Romeo és Júlia, a szerb fiú és a muzulmán lány történetét, akik el akartak szökni a városból, de a két arcvonal között, a senki földjén leterítették őket a lövések. Holttestük hosszú napokon át feküdt az aszfalton, senki sem tudta elvinni őket. Sarajevó tele van történetekkel, melyeket maga mond a maga számára, képekkel, melyeket ő néz egyedül. A porig égett könyvtár üres, gránáttalálat érte a galériát is. Történetek és képek, amelyek kimennek innen a világba, többé senkit sem érdekelnek, csak magukat a sarajevóiakat. A postából is csak üszkös falak maradtak. Kivéve a keveseket, akiknek futáruk van, senki sem ír senkinek, senki sem kap leveleket. És ennek ellenére mindnyájan tudunk mindent, ők, akik ott maradtak, és mi, akik kint vagyunk. Sarajevóról mindent leírtak, mindent elmondtak, mindent lefényképeztek, és mindent filmre vettek, mégis megy minden tovább már ezredik napja. Az örmények lemészárlása a század elején valahol messze történt a távoli Anatóliában, a koncentrációs táborok hermetikusan el voltak zárva a világtól, a gulagok a világ végén voltak, de ami Sarajevóban és Boszniában történik, az itt történik a szemünk láttára szüntelenül és úgyszólván minden pillanatban. Az összes kamera és televíziós hálózat ellenére a világ még sohasem volt ilyen vak és süket, mint most. Az összes felszólítás, az összes felhívás ellenére. Hányszor hallottuk már azt, hogy Európa és a világ szeme láttára népiirtás történik. A maga közönyös és pusztító folyamatában minden abszurdá válik. Még e sorok írója is arra törekszik, hogy *köznap*i történetet írjon csak azért, hogy egyáltalán elolvassa valaki.

És közben kissé hülyének érzi magát.

Nagy olajkép függ a falon, egy pásztoridill: fehér báránycák a zöld fűvön, kis patak, árnyas fa, alatta pásztor. Kissé ügyetlenül van megfestve, az arányok nincsenek rendben, és persze kissé giccses is a kép. Úgy érzem, eltakarja szinte az egész falat, valaki ebben a lakásban, ebben a képből a békét kereste, amit nélkülöznie kellett a nagyvárosban, az utcán, ahol autók robogtak el mellette. Most nincs autózaj, az ablak alatt az utca sötét és üres. Ülünk a lakásban, a kiégett házban, a lépcsőház, a folyosók feketék, minden lakás kiégett, kivéve ezt, amelyiknek a pásztoridill függ a falán. A lakás a bosznia-hercegovinai PEN Központ székhelye. Az asztalokon gyertyák, némi harapnivaló, *rakija*, amit vagy tizenöt ember töltöget magának: sarajevói írók, festők és újságírók meg a szlovén vendégek. Kint a sötétet és a csendet folyton megszakítja a lövöldözés. Egyes lövések a város fölötti, közeli hegyekből jönnek, másokat teljesen közelről hallani. Bennünket, furcsa és ritka vendégeket kivéve senki sem hederít rájuk. A falban számtalan golyó ütötte nyom. A képen egyetlenegy. A golyó a pásztort találta el. Házigazdáink nevetnek ennek jelképiségén. Ezt nem hibázta el. Mindenki tudja, Sarajevóban ma legjobb azoknak, akiket elhibáztak.

Akik ott ülnek velünk, nem elhibázott emberek. Bölcsen beszélnek, okosan, iróniával, csak néha hangosan és kompromisszum nélkül. Habár az orvlövészek golyói és a gránátok a hegyekből nem tévesztették el őket: a jeles idős költőt, I. S.-t a homlokán, a szemöldöke fölött súrolta a golyó, a számunkra már ismerős professzor tíz centivel a szíve alá kapta, és most is ott viseli, S. F. színikritikusnak a gránátszilánkok széttépték a térdszalagjait, F. D. költőnőnek leégett a háza, T. K. elvesztette a feleségét, G. S. szerb költőt hazaárulónak kiáltották ki az „övéi”, mivel ott maradt a városban. Nem kérдем, mi találta vagy mi tévesztette el L. O. költőnőt és publicistát, Z. I. horvát költőt, H. K. professzornőt, a szobrászt, aki „ritka madarakat” készít. A „ritka madarak” agyagból vannak, különösmód görcsbe rándult halott galambok.

Bár ne kérdeztem volna meg Z. T. drámairót, mi az, ami nála nem tévesztett célt. A nemzetisége szerint muzulmán Z. T. története kész rémálom. Z. T. darabját nagy sikerrel játszották a Kamaraszínházban, és egy este előadás után, hazafelé menet a Grbavicán lévő otthonába, szerb szomszédai elfogták, és átadták... na kinek? Szarajevóban ma senki sem mondja, hogy a szerbeknek. Tehát átadták, ahogy mondani szokták, „nekik”, „azoknak, a hegyekben”, vagy legtöbbször: a csetnikeknek. Z. T. szarajevói drámairó fogsága alatt lövészárkot ásott a Szarajevó fölötti frontvonalakon. Itt fönt, egészen közel ő meg a többi fogoly szolgáltak élő falként, ott álltak, hogy őket lőjék le az övéik, lentről a városból. Z. T.-nek kellett elhozni az elesett szerb katonákat a harcvonalból, majd eltemetni őket, Z. T.-nek nem volt akkora szerencséje, mint kiváltságos barátjának, aki sírásóként dolgozhatott. Z. T. minden támadás idején reszketett a szerb katonák életéért, hiszen ha elesett egy szerb katona, a parancsnok felsorakoztatta őket, és pisztolyával egyszerűen agyonlőtt egyet a foglyok közül. Z. T. ilyen körülmények között élt át hat hónapot a fogságban. A fogolycsere alkalmával a szarajevói repülőtéren az autóbuszba csapódó golyó a barátját találta el, az ülésen, ahol egy perccel korábban még Z. T. ült.

Z. T. nem tudja, miért épp vele kellett ennek megtörténnie. Miért kellett épp neki végigélnie ezt a rémálmot, és miért épp ő menekült meg? Úgy, ahogy mások is felteszik a kérdést Szarajevóval kapcsolatban: miért Szarajevó? Miért épp Szarajevó? A rákban megbetegedők jellegzetes kérdése, amit Susan Sontag tesz fel A FÁJDALOM MINT METAFORA című könyvének elején: miért épp én?

Valóban: miért Szarajevó, miért épp Szarajevó?

Látni, hogy e városon valami abszurd és irracionális balsors végzi kísérleteit. Írófélék készek vagyunk üstökön ragadni és továbbfejleszteni ezt a gondolatot: Szarajevó ennek a századnak a metaforája. Az osztrák trónörökösre leadott lövésekkel kezdődött a dolog, itt kezdődött a rettenetes első világháború. És fejeződik be ismét Szarajevóban rettenetes rombolással.

De vajon készek vagyunk-e kicsit is másként gondolkodni? Vajon nem épp ebben a városban vagy legalábbis a világnak vajon nem ezen a végén emelték-e a közönséges terrorcselekményt, az utcai merényletet a legmagasabb érték szintjére, tették a haza-szeretet, a mitológikus patriotizmus jelképvé? Vajon nem találjuk-e szokatlanul hasonlónak Gavrilo Principet és összeesküvő társait meg a mostani fanatikus terroristákat? Ahogyan azok pózoltak egykor a helyi fényképésznek, és ahogy a mostaniak állnak be a kamerák előtt. Az elhivatottság és kiválasztottság akkori és mostani narcisszoid és elborult tudatát? Készségüket egyszeri életük feláldozására, egyszersmind eltökéltségüket egy másik élet megsemmisítésére, amely minden óvintézkedés ellené-

re ki van szolgáltatva a kisiklott szubjektív akaratnak és a kitervelt, hideg, racionális gyilkolásnak?

Gondoltunk valaha is arra, hogy Szarajevó vagy hetven és még annál is több éven keresztül egy terrorcselekményt ünnepelt? Vagy nem volt-e beépítve e terrorcselekmény azoknak az embereknek az értékrendjébe, gondolataiba és érzelmeibe, akik a század végén ismét embereket ölnek és a tulajdon városukat rombolják? Vagy a század végén, ha már a végére akarunk járni, a mai gyilkolók és rombolók fejében és tetteiben nem ennek a „patriotizmusnak” az autentikus akarata és autentikus szellemisége teljesebb-e ki?

Gavrilo Princip ezeken a tájakon ünnepelt hős volt hetven éven át. Hány vaskos történelemkönyv, mennyi költemény, színházi előadás, ünnepi beszéd és újságcikk született Gavrilo Princip büszke örökösének tollából! Emlékszem, hogy mentünk megnézni Szarajevóban betonba öntött lába nyomát: itt állt, innen lőtt Gavrilo Princip. Itt kezdődött a világháború, amely elsodort sok millió életet. És emlékszem az akkori rossz érzésre: a másik oldalon a mit sem sejtő Ferenc Ferdinánd trónörökös. Megfelelése a széles karimájú kalapban. Mindketten vérbe borulva, holtan omlottak az automobil ülésére. És emlékszem a patetikus beszédekre: a lövések visszhangzottak egész Európában, Bécsben és Berlinben és Párizsban. Ljubljánában is, ahol a szónokok a szerbek elleni harcra szólítottak, a szlovén újjászületők pedig a szerb testvériség segítségére készülődtek. Prágában is, ahol Švejk azt kiabálta: Belehrad, Belehrad... Megöltétek a mi Ferdinándunkat! És a század végén megint itt vagyunk Szarajevóban, ahol megint lőnek, nemcsak a rosszul őrzött Ferdinándra, hanem mindenkire. És Gavrilo Princip járdába öntött híres-nevezetes lába nyoma körül szétrobbant gránát nyomai, kiégett házak a századelőről Stepa vajda rakpartján, épp azok a házak, amelyeket a merénylet alkalmával készült híres fényképekről ismerünk. A város, amely a távoli osztrák provinciában, a század elején valóban a maga viszonylag nyugodt életét élte, a maga, ahogy ma mondanánk, toleránsan multietnikus és multikulturális együttélését, a város a század végére romokban hever. Készek vagyunk-e elgondolni, hogy nem csupán az abszurd és irracionális balsors miatt van így, hanem a hibás, irracionális, szenvedélyes és fanatikus eszme miatt is, vagy kizárólag emiatt, amit jelképpé, értékké és mítosszá emeltek?

Lövések a század elején, lövések a végén, és ott ülünk PEN-tagok, akik mind aláírtuk a Chartát, amelyben köteleztük magunkat arra, hogy fellépünk a faji, a nemzeti és az osztálygyűlölet ellen. Ülünk a pásztoridill alatt, a század végén a kiégett ház elhagyatott lakásában, Szarajevó közepén, egy meglehetősen giccses kép alatt, amelyen egy pásztor látható, akit eltalált a golyó.

Este, mikor ott állunk a szálloda recepciójánál, egymás után két robbanás hallatszik, az első erősebb, a második gyengébb. Az első egy ilyen és ilyen kaliberű aknavető volt, a másik csak egy kézikilövő, közli a portás, és nevet. A szerb vonalak csak valami kétháromszáz méterre vannak a Holiday Inn-től, ettől a médiummonstrumtól, melynek képe szinte minden este megjelenik a képernyőn a lakásokban, valamennyi kontinensen. *Nyugi, nyugi, mondja a portás, a szállodát már nem fogják lőni. És ne izguljanak, ha lövöldözést hallanak éjszaka. Egy kis puskaropogás még nem jelenti azt, hogy baj van.* És valóban folyton ropog valahol, néha messze, máskor egészen közel. Erről az oldalról is lőnek át a Grbavica fölött. A szobámba jól behallatszik, mivel az ablakon nincs üveg. Már rég nincs egyáltalán, most tejszerű UNPROFOR-fóliával van borítva.

Éjjel egytől többé egyetlen lövést sem hallani. Katonai páncélosok dübörgését, semmit sem.

Most nem az volt a rossz, hogy lövöldöztek, hanem hogy a csenddel egy időben reánk ásitott az üresség. Kinyitottam a föliás ablakot, a háttérben ott volt a Grbavica sötét hegye, amelyen ők tanyáznak ilyen és ilyen kaliberű aknavetőikkel, kézikilövőikkel, az alvó orvlövészek, akik mozgó célpontjaikról álmodnak, ahogy a távcső keresztje táncol rajtuk. Ott most valaki egy idegen lakásban mászkál, egy könyvekkel teli lakásban valaki, aki alig tud olvasni. Egészen közel itt van a lerombolt technikum homlokzata, kilótt, vak ablakaival, a másik oldalon az UNIS megfeketedett és üres toronyházai. Elviselhetetlen, vészterhes, feszült csönd. Sötét éjszaka, semmi fény, autók reflektora sem a nagyváros sugárútján. Csend és sötétség, mely a jégkorszakot idézi, amelyben megszületett. Bekapcsoltam a televíziót, a Hyatt TV-n krimi ment. Nem én találtam ki, esküszöm, de a detektív, aki a holttest fölött állt, ezt mondta: *Who is responsible for this particular homicide?*

Rögtön kikapcsoltam ezt az egyetemes örületet.

Megint csend lett, amelyet még életemben nem hallottam.

A hegyekben csendben őrséget váltanak. A hegyekben és a városban egyenletesen lélegeznek álmukban a holnapi gyilkosok és holnapi áldozataik.

Munch KIÁLTÁS című képén, amely a kontinens másik végén született a meszsi 1893-as évben, a száj üres lyuka ásit, fekete arc veszi körül, a test, a táj. A kép olyan csendes, hogy nem lehet hallani ezt a kiáltást. Ez az abszolút halálos csend kiáltása.

Reggel, minden reggel, mikor elkezdődik a munkanap, felzúgnak a páncélosok. Abban az órában, mikor más európai városok lakóit a villamosok csengetése vagy a zötyögő autóbuszok hangja ébreszti fel, ebben az órában itt felzúgnak a páncélosok, mintha a háború mindennap újakezdődne, egyenletes városi ritmusban minden reggel újra. A Szarajevó Rádió nyolc sebesültről ad hírt, akiket az éjszaka találtak el gránátszilánkok Ali pasa hidján. A Banja Luka-i szerb rádió felsorolja, milyen repülőgéptípusokkal rendelkezik a Szerb Köztársaság. Majd előadás következik Igor Sztravinszkijről.

Minden normális abnormalitás és az azt körülvevő világ felett érzett döbbenet ellenére a legáltalánosabb érzés is a teljes klauszrofóbia. Ehhez nem lehet hozzászokni. Azt, aki Szarajevóba érkezik, ismerje bármilyen jól is a várost, most mindenekfelett megdöbbeneti ennek az ostromnak a léptéke, pontosabban szólva a közelsége. A tér, amelyben az ostromlottak élnek a maguk abnormalis-normális életét, mintegy nyolc kilométer hosszú és három kilométer széles. A szerb állásokat szabad szemmel látni: a Grbavicát, aztán a zsidótemetőt, fent az utat, Trebevicet, ahonnan Limonov géppuskázta tréfából a várost, mindez ott van közvetlenül a város fölött. A városból a repülőtérig, ahol az ember az esetleg arra tévedő járatot lesi, a Maybe Airlinest, ahogy az UNPROFOR katonái nevezik, csak két úton lehet kijutni. Az egyik a szerb állásokon keresztül vezet. De mindkét úton csakis különleges engedéllyel, lezárt páncélaútban, bár még abból is kirángatták és agyonlőtték a bosnyák kormány alelnökét a megdöbbsent UNPROFOR-katonák szeme láttára. A harmadik út egy a repülőtér alatt ásott föld alatti csatornán át vezet. Aki végigmegy rajta, és térdig gázol a vízben, számolnia kell a szabad térrel, amelyen keresztül kell rohannia, néha golyózápör közepette. Posta nincs, néhány telefonvonal működik csak, az is műholdakon keresztül. Tudom, hogy ez is mind köztudott. De most úgy érzem, mindezt el kell ismételnem, szemem előtt az eleven em-

lékkel, különben magam sem tudom többé elhinni. Amikor az ember ott találja magát, megdöbben akkor is, ha százszorosan tudta mindezt. Szarajevóban az ember hirtelen arra eszmél, hogy ahova került, az egy szinte hermetikusan körülzárt tér az európai kontinens közepén. Az ostromlott Münster a tizenhatodik században. Egy sziget, egy tutaj, körülötte hullámzik a hegyek tengere, az óceán, az egész kontinens. Ezen a szűk helyen, ahonnan nincs kiút, és ahol minden pillanatban halál, éhség, hideg, félelem és kétségbeesés les az emberre, ezen a helyen mintegy 250 000 ember él. Théodore Géricault: A MEDÚZA TUTAJA.

Egyedül Isten a tudója, mi történt a Medúza fregatt tutaján. Akik megmenekültek, nem emlékeztek minden részletre, sok mindenről pedig nem akartak beszélni. De köztudomású, hogy a hajótöröttek között az ellenséges tengeren nemcsak a szolidaritás uralkodott, hanem fölfoghatatlan türelmetlenség is, hogy a lehető legenyhébb kifejezéssel éljünk. Szarajevóban három év után a legközelebbi hozzátartozók kapcsolataiba is beköltözik a feszültség. A leégett házban az idilli kép alatt váratlan, kínos kitörésnek voltam a tanúja. Z. T. drámaíró, aki végigélte a város fölötti hegyen a szerb fogság borzalmait, kétségbeesítő történetét mesélte egész idő alatt. Amikor egyik barátja szeliden arra figyelmeztette, hogy másról is lehetne beszélni, elvesztette az önuralmát. Nemcsak azért, mert a barátai nem értik meg. *Ezek nem tudják, mi a szenvedés. Ezek, akiknek lerombolták a lakásukat, akik víz és villanyáram nélkül maradtak, ezek nem tudják megérteni, mi történt vele. Ezeknek fogalmuk sincs róla.* De igen, felelte valaki: mindenkinek megvan a maga igazsága a szenvedésről, mindenkinek megvan a maga története. A szenvedés mértéke relatív. Z. T. nem fogja megengedni, hogy *relatívizálják* az ő rettenetes szenvedéseit és megaláztatásait, a halál küszöbén töltött napjait. *Ezek az élők között éltek, ő a halottak között, mindennap új és új halottak között. Ezek csak időnként gondoltak arra, hogy meghalhatnak egy orvlövész golyójától, az ő homlokának mindennap nekiszegezték a puskacsövet. Többé nem lehetett lecsillapítani. A szenvedésről vallott abszolút igazsága kezdett veszélyessé válni: a horvát költő hallgasson, hiszen sohasem szerette a muzulmánokat; maradjon csöndben az esszéíró, aki mindig is politikai angolna volt és pártcsatlós, és főként fogja be a száját a szerb költő. Z. T. egyébként személy szerint nagyra értékeli őt, mivel itt maradt a városban, de a bátyja, az a csetnik generális, az térdig gázol a vérben.*

És valaki megint kimondja, most is, ugyanazokat a fenyegető szavakat, melyeket annyiszor hallottam jugoszláviai utazásaimon: *eljön majd az idő...*

A híres bibliai kérdés teljes hangerővel szól a szarajevói Medúza-tutajon: *avagy őrizője vagyok-e én az én atyámfiának?*

Vajon őriző-e a fegyveres őr, akivel az egyik helyen beszélgettünk? Azt hiszem, mondta, rendezni kellene *velük* a dolgokat ebben a városban. Velük, vagyis a szerbekkel, akik itt maradtak. Etetjük őket, mondta, miközben a testvéreik gyilkolnak bennünket, gondoskodunk róluk, ők pedig elárulják a hadállásainkat. Ők az ötödik hadoszlop, és köztudott, mit kell csinálni az ötödik hadoszlop tagjaival.

Talán szokatlanul hangzik, de tény, hogy az ostromlottak közül a városban maradt szerbek helyzete a legnehezebb. Az elveszett és elfeledett város közepén ők a legelvezettebbek és legelfeledettebbek. A Grbavicán lévő szerbek törökösnek tartják őket, árulónak, akikkel elsőként fognak leszámolni, ha elfoglalják Szarajevót.

A géppuskás bosnyák őr, amit visel, valami egyenruhaféle, lábán teniszcipő, úgy véli, rendezni kellene velük a dolgokat. Képzeltető, hogyan. Mintegy negyvenezer szerb maradt a városban.

Isten a tanúm, hogy e két eseten kívül semmi egyéb adatom nem volt a Szarajevóban maradt szerbek helyzetéről. Később azonban B. elmondta, hogy ő és még három szerb, akik egyébként ott voltak más írókkal, intellektuelekkel a szlovén vendégek tiszteletére adott fogadáson Alija Izetbegović elnöknél, *megdermedtek*, mikor a bevezető formások után, amelyek az itteni körülményekhez képest túl hosszúra nyúltak, feltettem a kérdést az elnöknek a városban maradt szerbek biztonságát illetőleg.

Miért *dermedtek meg*? Azért, mert ez tabu téma. Szarajevóban erről nem beszélnek. Kinek mondja el például B., hogy kis híján életét vesztette, éspedig két alkalommal. Először, amikor szerb gránátszilánkokat kapott a hasába. Másodszor, amikor zsebében elemlámpával ment végig éjszaka a városban. Mikor a rendőrök igazoltatták, és felfedezték a *corpus delictit*, amellyel, úgymond, jeleket akart leadni a hegyekbe *az övéinek*, akkor valaki azt javasolta, lőjék agyon. Csak az éjjeli őrzőjárt értelmes parancsnokának köszönhető, hogy még életben van. Az értelmetlen indulat növekszik az ostrom minden napjával, a barátok között is, a munkahelyen is, ahol a főnöke, ha rosszkedve van, azt tanácsolja, takarodjon a városból az övéihez.

De B. ezt csak később mondta el, mikor kettesben voltunk, azután, hogy Izetbegovićnál *megdermedt* az én naiv kérdésem hallatára. Izetbegović azt mondta, ismeri a problémát. Mindent elkövetnek, hogy a városban megőrizték a türelmet és a szolidaritást. Rövid gondolkodás után azt válaszolta, hogy a dolog valóban nem egyszerű. Valamelyik éjszaka kettőkor fölébresztették, és közölték vele, hogy készül valami. Aztán lecsukattuk néhány tisztünket, mondta.

Hogy ezek a lecsukások mit jelentettek, nem magyarázta el. Aki hallani akarta, hallhatta, és *beledermmedhetett*: néhány örült afféle Szent Bertalan éjszakájára készült a városban. Izetbegović erről nem beszélt. Mindent elkövetünk, mondta, hogy megőrződjék Szarajevó és a város multietnikus jellege. Habár ez az ideál sajnos egyre távolodik.

A horvát–muzulmán konfliktus után tovább mélyültek a különbségek és a feszültségek. Bosznia már mindenütt nemzeti katonai és politikai közigazgatás szerint van felszabdalva, csak a sarajevói sziget tart ki az „állampolgári” együttélésben, és ehhez is rendkívüli erőfeszítések szükségesek. A nemzeti és a vallási különbségek észrevétlenül lopódnak az emberek közé. A muzulmán főiskolába, a medreszébe egyre nagyobb számban iratkoznak a muzulmánok, akik ismét muzulmánokká válnak. A horvátok katolikus magániskolát nyitottak, amely, mint nyilatkozták, „a nyugati kultúra őrizője” lesz. A városban élő szerbek el vannak szigetelve, jugoszlávok többé nem léteznek, habár Tito képe ott függ a hivatalokban. A szerb nacionalizmus radikalizálódást vont maga után minden oldalon. A fundamentalizmus többé nem üres szó. Az elesett muzulmán harcosok halotti értesítőin megjelenik ez a szó, *shid*. A *shid* az iszlám szent ügynék harcosa, úgyszólván szent.

Az újság közli a diverzánskodeket, egy világos és könyörtelen anyagot, amely tükrözi, milyen eltökéltséggel harcolnak odafönt, a város körül és egész Boszniában:

„...ti Bosznia és Hercegovina Hadseregének elítálatkulata vagytok... Akarni fogjátok a harcot, és a legsúlyosabb próbatételekre fogtok felkészülni... A harc a legfőbb célotok... Apoljátok az igazi bajtársiasságot, hiszen bajtársaitok segítségével juttok győzelemre vagy halálra. Bánjatok fukarul a szóval, és legyetek megvesztegethetetlenek. A fecsegés sírba vihet benneteket. Legyetek nyugodtak és éberek, erősek és határozottak... Az ellenséggel szemben legfontosabb a lőszer. Aki fölöslegesen lövöldöz, csak hogy bátorságra kapjon, az gyáva, és nem szolgálta rá a kommandós névre... Sohase

adjátok meg magatokat. Számotokra csak élet lehet vagy halál. Nincs más választás... Az első helyen a fegyver, az én csak utána..."

Totális, halálos radikalizáció. A most huszonkét éves fiúk a diverzánskódex szellemében nevelődnek. Egész életükre meg fogja őket bélyegezni a gyűlölet. És azokat, akik a hegyekből, a város körül lövik a polgári lakosságot. És az ártatlan embereket, akiknek megölték a hozzátartozójukat. Hány nemzedékre szól ez a gyűlölet?

A sarajevóiak keleties könnyedséggel és a nehéz körülmények között is megőrzött életörömmel kevert, közismerten jóindulatú humora, a *čaršija* furfangja, mulatságos és paradox életbölcssége, mindez és sok minden más is, ami a sarajevói *genius loci*t alkotta, most lassan és biztosan utat enged a halálos fatalizmusnak. Köröznek a viccek, az élcek, de valahogy megszokásból, a tekintetek üresek, az arcok szürkék maradnak. A városba az ostrom harmadik tele előtt beköltözik a tehetetlenség érzése, a félelmetes lassú haldoklás előérzete. Túl sok hír jövedölte, hogy majd most, most, a következő pillanatban történik valami, és az abroncs szétnyílik a város körül. Túl sokszor remélték, hogy ismert vitalizmusával a város abban a pillanatban győzelmet arat az őt körülvevő hegyiek dühén és primitivizmusán. Attól félek a legjobban, mondta valaki nekem, hogy egyre hasonlatosabbak leszünk hozzájuk. Gyűlölni kezdünk, és nemcsak őket, hanem az egész világot is.

A klausztrofobikus tér klausztrofilikus lesz. A város szűk és átjárhatatlan határai mindjobban meghatározzák lakói életét, a tolerancia elenyészik. A falakon és az árkon kívüli világ nem létezik többé, belül egyre fogyó szolidaritással dúl a harc a túlélésért. Harmadik éve dúl, a különbségek, a feszültségek nőnek.

A város bűvkörébe vonja azokat is, akik erőszakot tesznek rajta, akik pusztítják. Gyűlölik, de nélküle és áldozataik nélkül nem tudnak élni. Aki a város utcáit járja, és hallgatja a lövöldözést, egész idő alatt azt kérde magában: kik azok ott fönt, akik orvlövész távcsőiket a városra szegezik, és gránátokkal tömik az ágyúk torkát?

Megtörtént, mesélik, nem is egyszer, hogy valamelyik részeg szerb katona a figyelmen kívül hagyott melletti letévedt a városba a Grbavicáról. Hazavitte a lába, hisz nem kellett messzire mennie. Azt mondják, hogy a hegyről jól bemért lövéseikkel az egykori Néphadsereg tisztjei megsemmisítették az épületeket, melyekben azelőtt laktak, a szomszédok lakásait meg a sajátjaikat.

A fennsíkokon, a város felett, azt mondják, párhuzamos Sarajevó alakul ki az ostromlók körében: szerb televízió, rádió, állítólag az ostromlók kiadják az Oslobodjenje ottani változatát, megvan a Željezničar Klub, megrendezték a híres sarajevói költészetnapokat is. Nemcsak azért, mert minden olyan közel van, nemcsak, mert hallják egymást, és kicserélik egymás propagandaanyagait, hanem mert ismerik is egymást a két oldalon. Karadžićot és irodalmi körét, amely most Paléban tartózkodik, jól ismerik a városban, nemcsak írásaik révén, hanem a közös felolvasóestek, összejövetelek is összekapcsolták őket, úgyszólván *komáik* egymásnak. Az író számára, aki e rövid tudósítást írja a hosszú ostromról, az ott fönt láthatatlan világ, terra incognita. Meghallgatja, amit arról a világról beszélnek. Mégis érthető, hogy ezek az emberek azért vannak olyan messze egymástól, mivel korábban annyira közel voltak, és azért vannak olyan közel egymáshoz a véres ölelésben, mivel már korábban olyan messze kerültek egymástól, bár ezt nem akarják beismerni. Tegnap még minden olyan közel volt, és a távolságok ma fölmérhetetlenek, a különbségek olyan mélyek, akár a sírok, amelyek

ott vannak közöttük, a parkokban, a stadionokban és persze a fennsíkokon a város fölött, ahol a szerb ifjak nyugszanak, akik messziről jöttek, meg azok is, akik pár éve még együtt voltak amazokkal, akik a városban maradtak, együtt jártak focimeccsre meg rockkoncertekre. Ugyanazon a közkedvelt villamoson utaztak, amit konokul újra meg újra forgalomba akarnak állítani, a hegyekből pedig ugyanolyan konoksággal lövik. Amíg Szarajevóban voltunk, a villamost háromszor indították el, a lövések mind a három alkalommal megsebesítették az utasokat, és mind a háromszor le kellett állítani. Szarajevó a szerbek túsza, lakói viszont ki vannak szolgáltatva előljáróik ugyanilyen mérvű konokságának. Szarajevó mint jelkép, a villamos mint jelkép. És az emberi áldozatok. A Grbavićára, amely most szerb erősség, a Testvériség-Egység hídja visz át a Miljacka folyó felett. Azt mondják, ezen a hídon haltak meg a legtöbben. Most már semmi kétség: a Testvériség-Egység hidján lesz a *green line*, a két hídfőnél pedig egy-egy géppuskafészek.

Egy héttel később Prágában, az Atrium Hotelben, amely legalább üres tereivel emlékeztet a Holiday Innre. Nemzetközi PEN-kongresszus. Václav Havel, demokrácia, emberi jogok, hatalmas zabálás a Hradzsínban rendezett banketten, Plečnik monumentális építészeti megoldásai közepette.

Tegnap a Betlehem-kápolnában bedobtam Szarajevót a tolerancia-intolerancia vitába. Senki sem reagált, Günter Grass sem. A teremben ülő mintegy félezer emberből senki sem válaszolt. Ugyanúgy volt, mint az a dolog a rákkal: miért épp Szarajevó? A fájdalom mint metafora, amit senki sem szeret. Egyetértek, a sebeket és a fájdalmat nem jó, úgyszólván nem illik mutogatni. A toleranciáról beszélünk, és a jobboldali szélsőségek meg a pornográfia iránti intoleranciáról. Beszélünk az irodalomról és a toleranciáról is. Úgy beszélek az írókról, mint intoleráns emberekről. Miért képzeljük eleve toleráns embernek az író? Lehet toleráns, mint Havel, de az ellenkezője is. Miért gondoljuk, hogy ma az író nem lehet nacionalista? Talán nem ismerünk elég példát Jugoszláviából és Oroszországból? Az író nemcsak nacionalista lehet, hanem fasiszta is: D'Annunzio, Ezra Pound – egyébként Mussolini drámákat írt. Az író erős támasza lehet a totalitárius kommunizmusnak: a naiv forradalmár Majakovszkijtől a Szovjetunió és Kelet-Európa szocreál íróinak csapatáig. Bűnöző is volt az írók között: Jean Genet. A pánszláv író, Limonov a kamerák előtt géppuskasorozatot eresztett Szarajevóra. És az író tömeges erőszak vezére is lehet, mint a szarajevói költő (és pszichiáter) Radovan Karadžić. Valaki az első sorban helyeslően bólogat. Ennyi. Csönd. Szarajevó valahol másutt van. A PEN debattőrjeit és olvasóit más történetek érdeklik, mindennapi történetek, az enni vagy nem enni és hogyan története, a szeretni vagy nem szeretni és hogyan a kommunizmusban meg a demokráciában. A nejlonharisnyáról szóló történetek.

És most, késő éjszaka a nagy zabálás után az Atrium Hotel szobájában a CNN hirtelen a Holiday Inn-t mutatja Szarajevóban. Soha többé nem tudom úgy nézni ezeket a felvételeket, mint valaha. Láthatatlan fertőzés van a lelkemen. Szarajevóból hoztam. A szálloda falába csapódik néhány gránát. *Nyugi, nyugi*, mondja a portás, *a szállodát már nem fogják lőni. És ne izguljanak, ha lövöldözést hallanak éjszaka. Egy kis puskaropogás még nem jelenti azt, hogy baj van.* A következő kép: a szálloda közelében halott tizenöt éves kisfiú, akit fejbe lőtt egy orvlövész. Mellette a földön egy autókerékre borulva az anyja. A hasába kapta a golyót. Valami hasonlóság van a két szálloda és az éjszakai látomás

között: mintha az utca, amit most már jól ismerek, és amelyen ott fekszik a véres fejű halott kisfiú és mellette az anyja, kezével a hasán, az út, amely az *Orolovészek fasora* néven fog bevonulni a történelembe, most itt fut Prágában, az Atrium Hotel fala mögött. A bortól van az egész, persze hogy a bor zavarta meg a fejemet, a nagy zabálás és piálás a Hradzsiban.

Szarajevó, lyuk a hajófenéken, Andrić Titanic büféje. A prágai Atrium Hotel luxus-kabinjaiban az emberi jogokról vitatkozunk. Iszunk, apró szendvicseket majszolunk, furcsa mindennapi történeteket mesélünk egymásnak, néhányan táncolnak. Micsoda örültség táncolni, miközben a víz betör a fedélközbe. És az egész európai kontinensre. Sarajevó lyuk a kontinensen: a kontinens fel fog borulni összes jogával és palotájával együtt.

SZERB ANTAL HAGYATÉKÁBÓL

Szerb Antal hagyatéka 1994 nyarán került a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárába, ebből a még rendezetlen hagyatékából választottam ki az alábbi novellát, illetve novellatöredéket, melyet Szerb Antal huszonkét éves korában írt. Jóllehet a szerző nem végleges, nem nyomdakész szöveget hagyott hátra, a kéziratot szövegűen közlöm.

A kézirat huszonhét oldalból áll, az utolsó lap egy része le van tépve, ezért található a szöveg végén több töredékes mondat. Az itt elveszett részeket és más-hol a kiadatlan szavakat szögletes zárójellel és három ponttal jeleztem; azokat a szövegrészeket, melyeket Szerb Antal áthúzott, szintén szögletes zárójelbe tettem. Ha egy szó olvasatát bizonytalannak véltem, utána zárójelben kérdőjelet tettem.

Találtam egy érdekes naplórészletet is, melyben Szerb Antal arról tájékoztat, hogy milyen szempontok vezették a ROMANTIZMUS megírásakor. Ezt a naplórészletet, mely itt a novella élén olvasható, Szerb Antal 1923. március 5-én, tehát három nappal később írta, mint ahogy a novellát elkezdte. (Poszler György írja

SZERB ANTAL-monográfiájában: „*A romantikus irodalom iránti szeretet és Szerb sajátos romantikaképe már a diákkori napló feljegyzéseiben is kibontakozik, sőt e romantika-szemlélet legfőbb forrása is kikövetkeztethető a napló alapján, ugyanis nem sokkal a romantikáról szóló összefoglalás előtt Szerb Ricarda Huch BLÜTEZEIT DER ROMANTIK című könyvét jegyzi fel olvasmányai közé*”... „*Szerbnek a romantikához való kötöttségét mutatja, hogy az irodalom iránt érzett rajongó szeretetének egyik legfőbb tárgya – egyetemi éveitől kezdve egész haláláig – Hölderlin...*”) Szerb Antal a naplójegyzetben mint tőle kívül-állót emlegeti a romantikus férfit, a romantikus szerelmezt, de a novellából kiderül, mennyire önéletrajzi és önközérettrajzi írás a ROMANTIZMUS; vezérmotívuma nagyon is ismerős az UTAS ÉS HOLDVILÁG-ból: az egész Európát nyughatatlanul keresztül-kasul járó magyar fiatalember, az örök vándor, az *utas* a főhős, akinek legfőbb érzelmi kályhasarka, vonatkoztatási pontja – legalábbis huszonkét éves korában – a *holdvilág*.

Tomba Mária